

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕТРИКАЦІЇ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті розглядається становлення метричної системи Російської імперії. Проведено аналіз законодавчих актів стосовно метричних книг. Зазначено, що період протягом XVIII ст. характеризувався лише становленням метричних записів як документної системи. Періодом якісної еволюції джерела визначено період з кінця XVIII – початку XIX ст. У розвідці простежено історію розвитку формуляра метричних книг, форма якого залишалася незмінною до 1917 року.

Ключові слова: Російська імперія, метрична система, законодавчі акти, метричні книги, метричні записи.

В статье рассматривается становление метрической системы Российской империи. Проведен анализ законодательных актов относительно метрических книг. Указано, что период в течение XVIII века характеризовался лишь становлением метрических записей как документной системы. Периодом качественной эволюции источника определен период с конца XVIII – начала XIX века. В статье прослежена история развития формуляра метрических книг, форма которого оставалась неизменной до 1917 года.

Ключевые слова: Российская империя, метрическая система, законодательные акты, метрические книги, метрические записи.

The article deals with the establishment of the metric system of the Russian Empire. An analysis of legislative acts concerning metric books. Noted that the period during the XVIII century was characterized by the formation of only the metric system of records as the Document. Period of the evolution of high-quality sources identified from the late XVIII – early XIX century. In intelligence traced the history of the metric form of books, whose form has remained unchanged for 1917.

Key words: Russian Empire, metric system, legislative acts, metric books, metric records.

Метричні книги – публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Попри своє громадянсько-правове значення, метричні книги є важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним стосовно загальної маси родових матеріалів. Контроль над правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Метричні книги як документи церковного обліку населення протягом усього часу свого існування активно досліджувалися науковцями. Значна частина дослідників працювала над розробкою, головним чином, критики джерела та історії його розвитку, а також становлення всього церковного обліку. Оскільки метричні книги мали незмінну внутрішню структуру, масовий характер, то, безумовно, були надзвичайно цікавими для дослідників.

Перші праці дослідників метричної системи у Росії були зосереджені на розгляді історії появи актів громадянського стану та їх розвитку, функцій документної системи. Це дозволило науковцю

А. Єлпатьєвському зробити висновок, що «... протягом XVIII ст. відбувалося лише становлення метричних записів як документної системи», яка сповідувала «як державно-фіскальні інтереси, так і приватні майнові інтереси окремих осіб» [1]. У цілому автором було розкрито становлення метричних записів як однієї із найбільш стабільних документних систем, приділено увагу суспільно-правовому значенню метрик і закріпленню в них станової належності, простежено розвиток формуляра метрик, виучено відмінності ведення метрик неправославними конфесіями, розглянуто питання державного і відомчого зберігання метричних книг, проведено попередні підрахунки кількості метричних книг.

Перші спроби ведення метричних книг у православних приходах, як засвідчують науковці, були зроблені у середині XVII ст. у Москві [2]. Першим світським узаконенням ведення метричних книг був указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в Патриарший Духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших», який засвідчував

необхідність реєстрації народжень та смертей у Росії [3].

Проте системне ведення метричних книг почалося з травня 1722 р., коли священникам наказувалося: «имет всяк у себя книги, которые обычно нарицаются метрики, то есть, книги записныя, в которых записывать прихода своего младенцев рождение и крещение, со означением года и дня, и с именованіем родителей и восприемников. Також и которые младенцы, не получившие крещения, померли, с приписаніем вины, коей ради младенец лишен святого крещения. Да в тех же книгах записывать своего прихода лица, браком сочетаваемыя. Також и умирающих с приписаніем по христіанской должности в покаянии преставилися и погребаемые; и аще кто не погребен, именно написать вину, чего ради не получил христіанского погребения, со означением года и дня. А повсегодно объявлять таковыя книги в приказ архиерейской; а сколько родится и умрет, по всякие четыре месяца рапортовать во архиерейские приказы, а из архиерейских приказов о том уведомлять письменно в Синод» [4].

Синодський указ від 20 лютого 1724 р. «О содержаніи священникам метрических книг для записки рождающихся, браком сочетавшихся и умирающих, и о присылке из оных ежегодно экстрактов к Архиереям» прямо вказував на мету щодо ведення метричних книг – «ведать о количестве всего Российского государства людей рождающихся и в брачное супружество совокупляющихся и умирающих». Крім того, у даному указі був розроблений докладний формуляр метричних книг. Вони мали складатися з трьох частин – про народжених, одружених і померлих. Для кожного з трьох видів записів вводилася єдина форма запису. У першій частині необхідно було відзначати дату народження і хрещення, хто у кого народився, хто були «восприемниками» (хрещеними батьком і матір'ю). Крім того, вписувалися імена священників, які проводили обряд хрещення. У другій частині записувалися імена осіб, котрі брали шлюб і поручителів (свідків), а також священників, які проводили вінчання. У третій частині зазначалися імена померлих, дата, вік і причина смерті, ким висповіданий, причащений і де похований. Записи всіх трьох частин метрик засвідчувалися священником [5].

Порівняння частин метричних книг із стандартом 1724 р. спонукало дослідників до висновку, що священнослужителі не повністю дотримувалися встановленої форми креслення джерела та внесення потрібної інформації. Подібне порушення дослідники пояснюють тим, що частина інформації, яку необхідно було вносити за законом, не використовувалася кліриками у поодальному документообігу. Така невідповідність також пояснюється використанням метричних книг цього періоду для отримання показників істотного руху населення та виконанням ролі статистико-демографічного та культурного джерела.

Суттєвий вплив на розвиток та вдосконалення системи метрикації зробили чисельні укази Синоду, які вимагали дотримання правил щодо ведення метричних книг. У 1763 р. радник академічної канцелярії Тауберт отримав від історика А. Шлецера деякі зауваження з приводу ведення метричних книг. Той зробив про це «формальное представление», і вже 11 лютого 1764 р. надійшло найвище затвердження двох зразкових таблиць, спроектованих А. Шлецером, для внесення у них відповідних статистичних даних [6].

29 лютого 1764 р. Сенатом було прийнято указ про складання священниками при церквах відомостей та генеральних табелів про народжених, померлих та одружених, а також про подання їх до Святішого Синоду. Причому такі ж документи повинні були вести й іноземні поселенці. Цей указ чітко зазначав необхідну інформацію, яка повинна була міститися у метриках про померлих: «... вести подробныя табели о умерших в каждом месяце людях, колькох лет был, и от какой именно болезни умер...». Указ містив форму, яку повинні були надсилати священники, із зазначенням кількості народжених (мертвонароджених, позашлюбних та підкидьків), померлих, одружених (холостих із дівицями, вдівців з дівицями, вдівців із вдовами). Форма щодо померлих містила віковий розподіл, об'єднаний у 5-річні інтервали, із зазначенням кількості померлих від окремих хвороб [7]. Зі свого боку, Сенат 10 лютого 1782 р. опублікував указ про подання йому щорічно зі всіх губернських правлінь відомостей про народжених, померлих і одружених.

Синодський указ від 5 серпня 1775 р. «О мерах к отвращению незаконного сочетания браков» встановлював необхідним сповіщення священника приходу про бажання взяти шлюб. У випадку, коли за всіма трьома сповіщеннями перешкод для укладання шлюбу як з боку народу та рідні молодят, так і з боку священника не було виявлено, священнику належало, перш за все, вписати у свої метричні зошити імена, прізвища та вік одружених, із зазначенням числа, місяця й року вінчання та трьох публікацій про шлюб. Свідкам належало засвідчити, що ніяких перешкод до шлюбу немає. Після цього цей шлюб негайно й повинчати, таким чином, здійснюючи обручення та вінчання одночасно, а не в різний час [8]. Цей указ, окрім визначення порушень при укладання шлюбів, зазначав перелік необхідної інформації, яку священники повинні були заносити до другої частини метричної книги. Також в указі йшла мова про розсилку метричних книг священникам, які по закінченню кожного року віддавали їх туди, звідки їх отримували, а також зберігали з тим, щоб записи у метричній книзі визнавалися достовірними довідками про шлюб.

Важливим для розвитку метричних книг був також указ від 23 листопада 1779 р. «Об исправном содержаніи метрических книг во всех приходских церквах», який повторив норму ведення метричних книг у двох екземплярах та

обов'язкову наявність метричних книг як у приходах, так й у консисторіях: «... и оныя тетради, по прошествии каждого года, в первых месяцах неупустительно чрез Духовные Правления, за рукоприкладством священно и церковнослужителей, собирать в Консистории и содержать, разделяя по городам с уездами, каждый год в особом переплете, а таковыя ж заручные и при церквах в ризнице оставляя, хранить, чтоб во всегдашнее время, когда о чем востребуется справки, без всякого сомнения на оных основании полагать было можно, в чем всех священно и церковнослужителей обязать подписками, а сверх того над ними, дабы никем ничего упущено не было, и Благочинным, при осмотре церквей, те книги свидетельствовать...» [9]. У цей період закладалися перші основи системи перевірки метричних книг благочинними церков, які з 1779 р. повинні були «... строго рассматривать все статьи метрических книг за каждую половину года...» [10].

Систематичний збір і публікація даних щодо народжених, одружених та померлих у загально-російському масштабі почалися на підставі указу Синоду від 29 березня 1794 р. «О присылке метрических экстрактов в Синод из всех Епархий о рождающихся, браком сочетавшихся и о умерших» [11]. Ці відомості повинні були доставлятися до Синоду щорічно. Саме з 60- 80-х рр. XVIII ст. записи у відомостях церковного обліку про природний рух населення почали набувати стандартного характеру – вони містили відомості про кількість народжень, смертей і шлюбів по приходах. Особливо наголошувалися причина смерті і вік померлого, імена свідків при одруженнях і восприемників – при хрещеннях. Існувала також окрема графа для зазначення віросповідання.

Зазначені укази вимагали від священників ведення двох екземплярів метричних книг, які в подальшому отримали назву приходського (метрична книга, яка писалася та зберігалася у церкві) та консисторського (копії метричних книг, які відправлялися до Консисторії, де вони за приходами та повітами брошурувалися в один фоліант). Згідно із законом, Синодським указом від 17 травня 1802 р. «О содержании в предписанном порядке метрических книг», метричні книги повинні були надсилатися до Консисторії, і містити наприкінці самих книг інформацію про те, що списки з них за загальним підписом залишені при церкві для зберігання [12].

З цією вимогою розпочався так званий «діловодний парадокс» метрик, адже суть указу зводилася до того, щоб консисторському указу надати статус оригінального документа, а приходському – його списку.

Сенатським указом від 25 серпня 1802 р. з метою запобігання порушень в веденні метричних книг зазначалося: «Для вернейшаго вперед исчисления народа, повелеваем: в то же время, как приходские священники подают в своему Начальству

ведомости о брачившихся, вновь рожденных и умерших, таковыя же доставляют градской и сельской Полиции, куда следует; и по истечении каждого года сверяют оныя с консисторскими...» [13].

Після Синодського указу від 5 березня 1803 р. «О выдаче из Консисторий, по требованиям Присутственных мест, выписок и свидетельств из метрических книг о рождении, бракосочетании и о умерших» дозволялося видавати з Консисторії свідоцтва та виписки з метричних книг про народження, одруження та смерть, не інакше як за вимогою присутственных місць, де вони необхідні для проведення справ. Приватним особам видача подібних довідок заборонялася [14].

Дозвіл на отримання виписок та свідоцтв з метричних книг надавав Сенатський указ від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам», в якому зазначалося: «... для точнейших удостоверений предоставит желющим получать от священников с причтом метрические свидетельства немедленно по учинении записи. Свидательства сии должны быть не иное что, как выпись слово в слово известной статьи метрической книги без всякой перемены и упущения. Свидательства сии должны быть подписаны всеми находящимися на лице членами причта и утверждены церковною печатью», однак в указі наголошувалося, що «таковыя свидетельства не могут заменять Консисторского метрического свидетельства, а должны служить токмо предохранительным и вспомогательным документом; полную же силу могут получить тогда, когда будут представлены в Консисторию и утверждены ея подписью в том, что они оказались верными с метрическою книгою, хранящеюся в Консистории» [15].

У 1805 р. Святіший Синод виявив, що при укладанні шлюбів між особами нерівного соціального стану подібні шлюби не вносяться до метричних книг, з метою уникнути нарікань від родичів та сорому. Подібний стан речей нерідко призводив до неприємностей, пов'язаних із визнанням дітей, які народжувалися від таких шлюбів. Саме тому Синод вимагав від священно-та церковнослужителів при здійсненні подібних шлюбів внесення їх у той же час до метричної книги [16].

У 1806 р. на законодавчому рівні були введені типографські бланки метричних книг (спочатку для консисторських екземплярів), які щорічно замовлялися священнослужителями через своїх благочинних у Консисторіях. Подібне нововведення виключало можливість перекривлення формуляру метричної книги [17]. Але треба зазначити, що на практиці ручна форма креслення приходських екземплярів існувала довгий час.

Синодський указ від 22 лютого 1812 р. «Подтверждение о ведении метрических и обыскных книг в надлежащем порядке, и о доставлении из оных, по требованиям Присутственных мест, справок из самых Духовных Консисторий» вимагав зробити підтвердження судовим місцям,

щоб вони у випадку довідок про шлюб не упускали приймати шлюбні обшуки, які здійснюються при укладанні шлюбів у церквах, які можуть служити документами, коли виявиться недолік у метричних книгах, а також підтвердити священно- та церковнослужителям, щоб як метричні, так і обшуківі книги утримувалися у належному порядку [18], та указ від 15 квітня 1824 р. «Об исправном ведении метрических книг» [19] наголошував видавати укази про нагляд за веденням метричних книг зі всією точністю, яку вимагали попередні укази. Цими указами підтверджувалася необхідність правильного ведення метричних книг та вдосконалення системи метрикації. Сенатські укази від 1822 та 1823 рр. потребували досконалого ведення метричних книг та видання довідок з метрик із зазначенням необхідних обставин та видання їх із самих Консисторій.

Указ Синоду від 28 лютого 1831 р. уточнював форми метричних книг, назви окремих граф, уводив роздільну нумерацію за статтю народжених, указував імена та прізвища матері немовляти, прописом почали зазначати дату події. Оновлена форма метричних книг була затверджена через сім років після того – 22 листопада 1837 р. указом Синоду від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам» [20]. Згідно з вимогами указу додавалися графи для підтвердження подій церковнослужителями та свідками: «... родителям и восприемникам крещаемых младенцев, а также брачавшихся, с поручителями, предоставляют буде пожелают, самолично свидетельствовать в церквах верность касающихся до них метрических показаний...»; до частини про померлих додавалася колонка із зазначенням імені священника, який здійснював обряд. Крім того, в указі підкреслювалася значу-

щість метричних книг для уряду: «...метрические книги, как важные акты всех состояний, ведены были в исправности...» [21].

Указом Святішого Синоду від 23 грудня 1889 р. підкреслювалося світське, загальнодержавне значення метричних книг «со введением закона о всеобщей воинской повинности», оскільки «призыв к исполнению оной совершается на основании так называемых посемейных списков, составляемых и проверяемых по метрическим книгам» [22].

Остання чверть XVIII – початок XIX в. – період якісної еволюції джерела. Уведений у 1838 р. формуляр метричних книг проіснував усю подальшу історію метрик. Таким чином, метричні книги мали відносно статичний формуляр, який було укладено у 20-ті р. XVIII ст. і який витримав єдину суттєву зміну у 30-х р. XIX ст.

Отже, метричні книги протягом свого існування мали велике значення для уряду, що на законодавчому рівні підтверджується значною увагою до розвитку та вдосконалення системи метрикації. Дослідження цього виду джерел дозволяє не лише розраховувати демографічні показники народжуваності, шлюбності та смертності, але й проводити генеалогічний пошук. Крім того, вивчення метричних книг різних конфесій становить особливий інтерес для сучасної історичної науки. Ведення метричних книг представниками різних віросповідань дає змогу виокремити етноконфесійні особливості релігійних громад. Загалом же дана проблема залишається недостатньо розробленою, оскільки метричні книги кожного регіону мали свої особливості ведення. Вони є важливим історичним джерелом, що й визначає актуальність подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елпатьевский А.В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с XVIII в. по настоящее время) / А.В. Елпатьевский // *Актовое источниковедение: Сборник статей.* – М.: Наука, 1979. – С. 55-84.
2. Миронов Б.Н. Русский город в 1740-1860-е гг. / Б.Н. Миронов. – Л., 1990. – С. 8.; Антонов Д.М., Антонова И.А. *Метрические книги: время собирать камни* / Д.М. Антонов, И.А. Антонова // *Отечественные архивы.* – 1996. – № 5. – С. 29.
3. ПСЗ-1. – Т. 4. – № 1908.
4. ПСЗ-1. – Т. VI. – № 4022.
5. Там само. – Т. VII. – № 4480.
6. Кабузан В. *Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в.* / В. Кабузан. – М.: Наука, 1963. – С. 80.
7. ПСЗ-1. – Т. XVI. – № 12061.
8. Там само. – Т. XX. – № 14356.
9. Там само. – № 14948.
10. СЗРИ. *Законы о состояниях.* – СПб., 1857. – № 1572.
11. ПСЗ-1. – Т. XXIII. – № 17.192.
12. СЗРИ. *Законы о состояниях.* – СПб., 1857. – Т. 9. – № 1568.
13. ПСЗ-1. – Т. XXVII. – № 20384.
14. Там само. – № 20652.
15. ПСЗ-2. – Т. XIII. – № 10956.
16. ПСЗ-1. – Т. XXVIII. – № 21847.
17. Там само. – Т. XXIX. – № 22118.
18. Там само. – Т. XXXII. – № 25004.
19. Там само. – Т. XXXIX. – № 29915.
20. Антонов Д.Н., Антонова И.А. *Указ. соч.* – С. 32.

21. ПСЗ-2. – Т. XIII. – № 10.956.
22. Григоровский С. О браке и разводе, о детях внебрачных, узаконении и усыновлении и о метрических документах / С. Григоровский. – СПб., 1910. – С. 269.

Рецензенти: д.і.н., проф. А.В. Гедьо,
к.і.н., доц. Є.Г. Сінкевич

© Васик О.В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2009 р.